

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישלח, תשס"ז
מספר 681מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

היבטים פסיכולוגיים בהיאבקות יעקב*

יודעה עמדת הרמב"ם ש"במקום בו נזכרת ראיית מלאך או פנייה בדיבור מצדו – זה אך ורק במראה הנבואה או בחלום. בין אם זה נאמר מפורשות בין אם לא ... דע זאת והבינהו מאוד מאוד!"¹

הרמב"ם משליך כלל זה גם לפרשתנו בהמשך דבריו:
כן אני אומר אף בפרשת יעקב באומרו: 'ויאבק איש עמו' (לב:כה), שהיתה בצורת התגלות, מכיוון שהתברר לבסוף שהוא מלאך ... המאבק הזה והפנייה-בדיבור כולם במראה הנבואה.

הרמב"ן חולק על גישת הרמב"ם. מתוך כלל עמדתו המתבארת בפירושו לתחילת פרשת 'וירא' הוא דן גם בענייננו: וכן אמר (הרמב"ם) בענין 'ויאבק איש עמו' שהכל מראה הנבואה, ולא ידעתי למה היה 'צולע על ירכו' (שם:לב) בהקיץ, ולמה אמר 'כי ראיתי א-להים פנים אל פנים ותינצל נפשי' (שם:לא), כי הנביאים לא יפחדו שימותו מפני מראות הנבואה, וכבר ראה מראה גדולה ונכבדת מזאת, כי גם את השם הנכבד ראה² פעמים רבות במראה הנבואה ... ואלה דברים סותרים הכתוב אסור לשומעם אף כי להאמין בהם.³

הרמב"ן מקשה על הרמב"ם שתי קושיות בעניין מאבק יעקב עם ה"איש":

(1) אם אכן מדובר בחלום, הרי גם הפגיעה בירך על ידי המלאך נעשתה בחלום, ואם כן מה פשר צליעתו של יעקב בעולם הפיזי לאחר הקיצו?

(2) ממה יעקב מפחד כל כך ("ותינצל נפשי")? הלוא הוא כבר זכה לראות חלומות נשגבים מאלה!?

אברבנאל מונה את כל קושיות הרמב"ן על שיטת הרמב"ם ועונה עליהן זו אחר זו. וכך הוא מיישב את שאלת הצליעה: ואני משיב על זה שהאיברים הגשמיים נשפעים מכוחות הנפשיים ... וכן היה לדעת הרב (הרמב"ם) עניין יעקב, שהרגיש אותו ההתפעלות חזק בנבואתו, ומפני זה בהקיצו משנתו נמצא צולע על ירכו לפי שאיבריו התפעלו מדמיונו.⁴

מכאן עולה שיש ליעקב סימנים של תגובה פסיכוסומאטית.⁵ ההתעסקות הנפשית-פנימית של יעקב בחלום השפיעה השפעה של ממש על הפונקציות הפיזיולוגיות שלו.⁶ כהמשך לקו מחשבה זה רואה דורותי זליגז⁷ את מאבקו של יעקב עם ה"איש" ביטוי להיאבקות פנימית, ואלה דבריה:

ההיאבקות שבחלום לא רק סימלה את הרצון להגן על עצמו נגד תוקפנותם של אחרים. במימד עמוק יותר היה צורך בהגנה נגד רגשותיו שבתוכו ... כפי שיעקב חווה את המאבק בין אספקטים שונים של אישיותו, כך הדמות שאיתה הוא נאבק, היא השתקפותו העצמית.

ואולם עדיין נשארת קושייתו השנייה של הרמב"ן. מה מטריד את יעקב כל כך? מה מעסיק אותו ברוחו, עתה בחזרתו אל הארץ המובטחת וערב פגישתו עם עשו? נראה שלקראת המפגש הטעון עם אחיו התאום פוקדים את יעקב הרהורים על העבר. תפלתו הרגשנית: "א-להי אבי אברהם וא-להי אבי יצחק, ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך – קטונתי!" (לב:ט-י), מבטאת חוסר נוחות אמתית עם עצמו. יעקב חש בעומק נפשו ש"כל החסדים" לא מגיעים לו. ואולי יש גם בצליעה עצמה ביטוי למצוקה הפסיכולוגית שבה מצוי יעקב: הוא מתקדם – הוא יודע שהוא חייב להתקדם – אל

* מוקדש בחיבה ובהערכה למורי ורבי, ר' מישל מונהייט שליט"א, שלימד אותי שיש לפחות שבעים פנים לתורה.

1 **מורה הנבוכים**, חלק שני, פרק מ"ב, מהד' מיכאל שוורץ, תל-אביב 2002.

2 כגון בכר' כח:יג.

3 ר' משה בן נחמן, **פירושי התורה**, בראשית יח: א, מהד' שעוועל, ירושלים תשי"ט.

4 **פירוש אברבנאל למורה נבוכים להרמב"ם**, חלק שני, פרק מ"ב, ד"ה והרמב"ן. תודתי נתונה לר' עמנואל הלוי שהפנה אותי למקור זה.

5 מן היוונית – ψυχή (נפש) ו- σώμα (גוף).

6 ראו גם פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם על התורה, בר' לב:כו, וביתר הרחבה את מאמרו של ד"ר אלכסנדר קליין: "ויאבק איש עמו – חזון או מציאות", דף שבועי לפרשת וישלח, (מס' 421) תשס"ב.

7 Dorothy F. Zelig, *Psychoanalysis and the Bible*, New York 1974, p. 52.

עבר אחיו, אבל הוא גם נרתע ומנסה "לבלום" את צעדיו לקראת המפגש הגורלי. הצליעה מבטאת את הכבודות הנפשית שיעקב שרוי בה ואת הססנותו לפתוח שוב את פצעי העבר ולהסתכל בְּאֵמַת "פנים אל פנים". אם כן יש לומר על לשאלתו השנייה של הרמב"ן שיעקב אכן מפתח להתעמת ישירות עם העבר שלו; הוא מפתח מעצמו, ואין פחד גדול מזה. אך מה הן נקיפות המצפון שמייסרות את יעקב? איך הן מתבטאות בחלומו, בהיאבקות העצמית? איך הן מתקשרות לפגיעתו – או פגיעותיו – בחלום?

1. הנגיעה: כדי להשיב על שאלות אלה עלינו לדון תחילה בהגדרת מקום פגיעתו. "וירא כי לא יכול לו, ויגע (=פגע בו לרעה)⁸ בכף ירכו" (לב:כו). מהו אותו "כף הירך"? מקובל לפרש בעקבות רש"י על אתר ש"קולית הירך התקוע בקלבוסי קרוי כף", כלומר מדובר בחלק של עצם האגן או בחלק שלידה. אבל פירוש אחר מביא אחד ממפרשי המקרא הבולטים בדורנו, יהודה קיל (הערה 8 שם): "כף-ירכו – באיבר ההולדה. ובלשון בעל 'לקח טוב' (תורה שלמה קכ"ח): זה המילה. ובלשון מדרש הגדול (עמ' טט): מקור האון בגבר". יש הרואים גם במונח "גיד הנשה" ציון לאיבר המין הזכרי,⁹ כפי שכותבת התורה בהמשך: "כי נגע בכף הירך בגיד הנשה" (לב:לג).¹⁰ מכל מקום יש לשאול מה "ראה" יעקב להיפגע בחלומו באיבר זה דווקא? ב"תורה שלמה" למנחם כשר מובא פירוש מכתב-יד ששואל את אותה השאלה בדיוק:

מאי טעמא נגע המלאך בכף הירך יותר משאר איבריו ... ויש אומרים המלאך חזר על כל איבריו ולא מצא בו דבר ערוה וזולתי כף הירך כו' שהרי נשא ארבע אחיות...¹¹ לכן נגע בו לרמוז לו כי ראוי לחסור ממנו מעט כי זה החוש הוא חרפה לנו.¹² כלומר יעקב חלם על המקום הפגיע מכולם אצלו – על נקודת התורפה שלו: שנשא שתי אחיות, ולפי המדרש ארבע אחיות. לכן המלאך, שהוא מעין השתקפות תודעתו של יעקב, נוגע-פוגע באיבר ההולדה דווקא. עתה, לקראת המפגש האולטימטיבי עם עברו, יעקב מעלה בתודעתו את מוקד חטאיו וחולשותיו, ועל זה מתייחס מצפוננו. אלא שמצפוננו של יעקב מייסרו גם בעניין הקשר שלו עם אביו יצחק, כפי שנראה בהמשך.

2. הנקיעה: עיון בפסוק המתאר את פגיעת המלאך ביעקב מעלה שמתארות בו שתי פגיעות: "וירא כי לא יכול לו, ויגע בכף ירכו, ותקע כף ירך יעקב בהיאבקו עמו". הפסוק מספר לנו הן על "נגיעה" הן על "נקיעה". כמובן, אפשר לטעון שהנקיעה היא תוצאה של הנגיעה, אולם אם מדובר בחלום אפשר גם להבין שבמהלך ההיאבקות חווה יעקב שתי פגיעות. מה המשמעות של "ותקע"? המפרשים מסכימים פה אחד שמדובר במין התנתקות, התרחקות של עצם מזולתה, ובלשון המדרש: "ר' נחמן בר' יעקב אמר: פרשה ממקומה, כדכתיב 'ותקע נפשי מעליה כאשר נקעה נפשי' (יח' כג:יח)."¹³

בין שנפרש שהנקיעה מוסבת לכף הירך בין שנפרש שהיא מוסבת לאיבר ההולדה, הרי יעקב חווה כאן חלום עמוק שמשוהו בגופו "פרש ממקומו". אם נמשיך את קו מחשבתנו שאין כאן אלא גילוי תודעתו ומצפוננו של יעקב, נראה שיש לראות בנקיעה הכאה על חטא על שהוא בעצמו "פרש ממקומו", מבית הוריו! רש"י מביא פירוש מרתק (בר' לז:לד) מדוע היה צריך יעקב לסבול במשך 22 שנים בתְּשֻׁבוֹ שבו האהוב יוסף "טָרַף טָרַף":

ויתאבל (יעקב) על בנו (יוסף) ימים רבים – כ"ב שנה ... כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב כיבוד אב ואם ... וזהו שאמר ללבן: "זה לי עשרים שנה בביתך" (בר' לא:מא) – לי הן, עלי, וסופי ללקות כנגדן.

כאן רש"י מאפשר לנו מבט מעמיק אל מצפוננו של יעקב. יעקב התייטר על שעזב את ביתו, את הוריו ואת ארץ-ישראל לזמן כה רב. נקיפות המצפון על אביו מתעצמות לאור ההכרה שהוא רימה אותו בעניין הברכות. עתה, בהתעמתו עם עברו, ייסורי הבן חוזרים בכל עצמתם בהיאבקות הפנימית.¹⁴

3. ההודאה: את השלב האחרון ואולי החשוב מכולם בתהליך ראיית העבר של עצמו פנים אל פנים יעקב מבצע במפגש האמתי עם עשו. כאן כבר אין מדובר בנקיפות מצפון שצצות בחלום אלא בעמידה פיזית מול האדם שכלפיו הוא חייב – עשו.¹⁵ וכך פרשתנו מתארת את דברי יעקב אל אחיו (לג:י-יא):

ויאמר יעקב: אֵל נָא אִם נָא מִצָּאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ, וּלְקַחַת מִנְחָתִי מִיָּדִי, כִּי עַל כֵּן רֵאִיתִי פָּנֶיךָ כְּרֵאֵת פְּנֵי אֱלֹהִים וְתִרְצָנִי. קַח נָא אֶת בְּרִכְתִּי אֲשֶׁר הִבָּאת לִךְ, כִּי חֲנִי אֱלֹהִים וְכִי יֵשׁ לִי כָל. וַיִּפְצֹר בּוֹ וַיִּקַּח.

לאחר שבכל הפרשה דובר ב"מנחה" שהכין יעקב לאחיו, הנה עתה, למרבה הפלא, יעקב מפציר באחיו לקחת את ברכתו. גם המדרש הבחין בשוני זה (בראשית רבתי, פ' וישלח, עמ' 168), וזה לשונו:

'קח נא את ברכתי' – 'מנחתי' לא נאמר אלא 'ברכתי', כלום את שוטמני אלא על הברכה שברכני אבי? הרי היא נתונה לך, הנני עובד לפניך כעבד לאדוניו.

יוצא אפוא שיש כאן הודאה מפורשת של יעקב על רצונו להחזיר לעשו את ברכתו שלקח ממנו בעֶרְמָה! יעקב מוותר על הברכה לטובת היושר וניקיון מצפוננו.

⁸ **דעת מקרא לספר בראשית**, מפורש ע"י יהודה קיל, כרך ב, ירושלים תשנ"ז. יש במקרא לא מעט דוגמאות ל"נגיעה" במובן שלילי זה, למשל בבר' כו:יא: "הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת", והמשורר אומר בתה"ק טו: "אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו" ועוד.

⁹ ראו בעניין זה את השערותיו הלשוניות המרתקות של משה אריה מירקין בפירושו לבר"ר עח, ו, תל-אביב תשי"ח, עמ' 197.

¹⁰ אולם ברישא של הפסוק הזה נאמר שגיד הנשה נמצא על כף הירך.

¹¹ ראו **תוספות השלם**, ג עמ' רכה: "כי גם כן זלפה ובלהה אחיות הן, אליבא דמאן דאמר בנות לבן היו".

¹² מנחם מ' כשר, **תורה שלמה**, ניו-יורק תשי"ב, בהערות לסי' קכ"ח, עמ' 1286.

¹³ בראשית רבה עז, ג; גם שתי הדעות האחרות במדרש, "שעיה" (= הפריד את הבשר מהעצם ועשאה חלקה) ו"סידקה כדג" (= סידק את העצם לארכה כשם שמסדקים דג), תואמות את ההגדרה הכללית של היפרדות דבר אחד מדבר אחר. יש לציין שגם המדרש מפרש את המונח "גיד הנשה" בדרך זו: "אמר ר' חנינא למה נקרא שמו גיד הנשה? שנשה (רש"י: קפץ) ממקומו" (שם עח, ו).

¹⁴ הסבר מעניין לצליעת יעקב מציעה אביבה זורנברג, הרואה בה ביטוי שהבן יעקב הפנים את טראומת העקידה של אביו העקוד. ראו: Avivah Gottlieb Zornberg, *Genesis. The Beginning of Desire*, Philadelphia 1995, p. 238.

¹⁵ ראו: ר' יששכר יעקבסון, **בינה במקרא**, תל-אביב 1964, עמ' 43.

אמנם הרא"ש אין דעתו נוחה מפירוש זה, ואלה דבריו: "המינים ארורים פוקרים ואומרים שהודה יעקב לעשו על הברכות, שלא אמר 'את מנחתי'. וזריתי פרש על פניהם"¹⁶! אבל על פי המדרש, יעקב אכן לוקח כאן אחריות על העבר שלו. הצעת ברכתו לאחיו כסמל להודאה בחטאו מקובלת על עשו ("ויפצרו בו, ויקח"). עתה הוא ראוי לשינוי שמו, כדברי נחמה ליבוביץ:¹⁷ ורק אחרי שאמר לאחיו: 'קח נא את ברכתי', ואחרי שקיבל אחיו מידו את 'הברכה' – רק עתה יוכל ה' להיגלות לו ולומר לו את אשר הובטח לו מפי האיש: 'לא ייקרא שמך עוד יעקב, כי אם ישראל' (לה:י). אם כן, ההתמודדות הפנה של יעקב עם נקודות התורפה שלו בשלושה מישורים הושלמה: בינו לבין עצמו וקונו – המסומלת ב"נגיעה"; בינו לבין אביו – המסומלת ב"נקיעה", ובינו לבין אחיו – המסומלת ב"החזרת" ברכתו. עתה ראוי הוא לקבל מבוראו תואר של איש ישר ("ישר-אל"). רק עכשיו, כשמצפנונו נקי ומטוהר, יעקב יכול לבוא "שלם עיר שכם" (לג:יח). ומבאר רש"י על אתר: "שלם – שלם בגופו, שנתרפא מצלעתו". כלומר, עתה השלים את מסע חשבון הנפש, את תהליך ההחלמה הכוללת שלו, והיה "שלם" – עם עצמו.

עמנואל כהן
מכון יוסף קרליבך

¹⁶ פירוש הרא"ש לבר' לג:יא. ברוח המדרש דלעיל רואה ישעיהו ליבוביץ בהצעת יעקב פליטת-פה רבת משמעות: "אין כל ספק כי מילת-כשל זו נפלטה מפיו מבלי משים לב, מה שהפסיכואנאליזה המודרנית רואה בו את הקיים לטענתה בתת-מודע של נפש האדם, וזאת מתוך מועקתו הנפשית החונקתו, בזוכרו את הברכה שנטל במירמה מאחיו, ומבקש הוא עתה לפצותו על מעשהו זה ... רק לאחר עשרים שנות הדחקה משתחררת כאן לפתע המועקה, כאשר מפי יעקב התמים יוצאות המילים – 'קח נא את ברכתי'". ראו: **שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע**, ישראל תשס"ד, עמ' 135.

¹⁷ **עיונים בספר בראשית**, ירושלים תשכ"ז, עמ' 188.